

УДК 342.56:342.3

КІЧМАРЕНКО С.М.

МІЖНАРОДНИЙ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена міжнародному і європейському досвіду забезпечення незалежності судової влади. Визначено, що фактична незалежність судової влади є провідним чинником забезпечення прав і свобод громадян, справедливості і високого правопорядку. Вона має забезпечуватися як правовими, так і соціальними чинниками, щоб жодна сила з будь-якою метою не могла втручатися в судовий процес.

Ключові слова: влада, забезпечення, заходи, незалежність, справедливість, суд, суддя, вдосконалення.

Статья посвящена международному и европейскому опыту обеспечения независимости судебной власти. Определено, что фактическая независимость судебной власти является ведущим фактором обеспечения прав и свобод граждан, справедливости и высокого правопорядка. Она должна обеспечиваться как правовыми, так и социальными факторами, чтобы ни одна сила с любой целью не могла вмешиваться в судебный процесс.

Ключевые слова: власть, обеспечение, меры, независимость, справедливость, суд, судья, совершенствование.

The article is devoted to international and European experience to ensure the independence of the judiciary. Determined that the actual independence of the judiciary is a leading factor in ensuring human rights and freedoms, fairness and a high order. It provided legal and by social factors to ensure that no power can interfere in the judicial process.

Key words: power, security, action, independence, justice, court, judge, improvement.

Вступ. Утвердження верховенства права у сфері правосуддя є важливим аспектом, адже кожен громадянин нашої держави відповідно до чинного законодавства має право на захист своїх порушених прав чи свобод незалежним та неупередженим судом. Однак на сьогодні наша судова система має ряд загострених проблем, які пов'язані саме із забезпеченням незалежності. Як усім відомо, забезпечення прав та свобод у країнах Європейського Союзу стоїть на першому місці, тому що це є основою справжньої демократії.

Головним завданням, яке зараз стоїть перед публічною владою України, є адаптація вітчизняного законодавства відповідно до стандартів ЄС (Acquis communautaire (acquis)). Розподіл влад на законодавчу, виконавчу й судову та недопущення впливу однієї гілки влади на іншу є особливо важливим аспектом для забезпечення незалежності суду. Також різні державні і громадські сили намагаються вплинути на судовий розгляд справи для отримання вигідного їм рішення всупереч принципу верховенства права. Це є неприпустимим, адже в правовій державі, якою є Україна, гарантування прав і свобод людини і громадянина є найважливішою функцією держави та громадянського суспільства.

Відповідно, підтвердженням даних слів є статистика чергового моніторингу стану незалежності суддів, який було проведено за сприяння українсько-швейцарського проекту під назвою «Підтримка судової реформи в Україні». Таким чином підтвердилось, що вплив і тиск на суддів та суди в процесі розгляду конкретних судових справ найбільше здійснюється представниками громадськості (91,7%) та ЗМІ (90,9%), а також адвокатами (85,1%), прокурорами (75,2 %), представниками виконавчої та законодавчої влади (81,5 та 79,1%) [1].

На наш погляд, первинною причиною зазначеного є незадовільний рівень незалежності судової влади в поєднанні з невиконанням судових рішень. Отже, переймання міжнародного і єв-

ропейського досвіду забезпечення незалежності судової влади є надзвичайно актуальною темою в даний момент.

Забезпечення судової незалежності в європейських країнах та інший позитивний досвід у цій сфері був розглянутий у працях сучасних українських та інших науковців, таких як: Т.В. Апарова, А.С. Безнасюк, Г.Т. Єрмошин, Н.А. Колоколов, І.Є. Марочкін, С.Г. Павліков, І.Л. Петрухін, С.В. Прилуцький, В.А. Ржевський, Х.У. Рустамов, В.В. Сердюк, Н.В. Сібільова, В.А. Туманов, В.І. Шишкін, М.В. Ярова та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття міжнародного та європейського досвіду забезпечення незалежності судової влади, який є придатним для застосування його в Україні.

Результати дослідження. Принцип забезпечення незалежності судової влади є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, проте варто звернути увагу на характер його реалізації щодо суду. І в цьому контексті слід підкреслити, що коли йдеться мова про судову владу або суддівський корпус суддів, правильно буде говорити про дію принципу незалежності. Відносно суду можливо використання як терміна «незалежність», так і «самостійність», залежно від того, в якому контексті використовується поняття «суд» [2].

На думку, Т. Галайденко, забезпечення незалежності судової влади є пріоритетним завданням сучасної демократичної держави. Незалежність суддів під час виконання ними професійних обов'язків походить від автономності судової системи в умовах дії принципу поділу влади, самостійності судів і характеру службових відносин у суддівських колективах щодо невторчання голів судів та їх заступників із розгляду судцями справ [3].

Строгович М., вважав, що незалежність суддів – це звільнення від будь-якого стороннього впливу та обов'язок вирішити справу відповідно до своїх переконань, з огляду на підкорення тільки закону [4, с. 162].

М. Савенко розуміє незалежність суддів як систему політичних, соціально-економічних, ідеологічних, правових заходів, що забезпечують самостійне, неупереджене і справедливе розв'язання конфлікту, вирішення спірного правового питання суддею за своїм внутрішнім переконанням на підставі закону без будь-якого стороннього втручання в здійснення правосуддя, ефективний захист прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, суспільства і держави [5, с. 98].

Потилічак О. зазначає, що важливість незалежності суддів для розбудови України як правової держави вимагає закріплення на конституційному рівні ефективних гарантій її забезпечення, що відповідатимуть міжнародним стандартам [5]

З вищесказаного ми визначаємо, що забезпечення незалежності судової влади полягає в комплексі адміністративно-правових заходів, що здійснюються через певний адміністративно-правовий механізм за допомогою здійснення управлінської діяльності суб'єктами публічної адміністрації, шляхом створення всіх умов для прийняття суддями справедливих гуманних рішень, через недопущення впливу та забезпечення належних умов для праці і побуту суддів та інших представників судової влади.

Міжнародними нормативно-правовими актами, які забезпечують судову незалежність, є Конвенція про захист прав людини та основних свобод; Процедури ефективного здійснення основних принципів незалежності судових органів; Основні принципи незалежності судових органів, ухвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, затверджені Резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН; Європейська хартія «Про статус суддів»; Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» та інші. Також у міжнародному законодавстві задіяна практика Європейського суду з прав людини.

В Україні до таких нормативно-правових актів відноситься Конституція, в якій зазначається, що судді під час здійснення правосуддя є незалежними та підкорюються лише закону (ст. 129) [6]. Діючий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» гарантує суддям незалежність та самостійність: порядок призначення, обрання; притягнення до відповідальності та звільнення суддів; процесуальний порядок здійснення судочинства; недопущення втручання сторонніх осіб у здійснення судочинства; відповідальність за неповагу до суду; фінансування та матеріальне забезпечення судді, а також соціальне забезпечення; забезпечення безпеки суддів і їхніх сімей і т.д. [7].

Бангалоські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної ради ООН від 27 липня 2006 р., мали на меті встановлення деяких міжнародних стандартів поведінки суддів. Вони покликані для сприяння кращому розумінню та підтримки здійснення правосуддя з боку представників виконавчої та законодавчої влади, адвокатів і суспільства в ці-

лому. Ці принципи передбачають, що судді у своїй поведінці підзвітні відповідним органам, що засновані для підтримки суддівських стандартів, що діють об'єктивно та незалежно і мають на меті збільшення, а не зменшення значущості наявних правових норм і правил поведінки, якими керуються судді [8].

Одним із таких принципів є незалежність судових органів, яка є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах; другий принцип – принцип об'єктивності, який полягає в тому, що вона є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків, вона виявляється не лише в змісті винесеного рішення, але й у всіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття; третій принцип – чесність і непідкупність – необхідна умова для належного виконання суддею своїх обов'язків; четвертий принцип – дотримання етичних норм, демонстрація дотримання етичних норм – невід'ємна частина діяльності судді; п'ятий принцип – рівність забезпечення рівного ставлення до всіх сторін судового засідання – має першочергове значення для незалежного виконання суддею своїх обов'язків; шостий – компетентність і старанність – необхідна умова для виконання суддею своїх обов'язків [8].

Таким чином, Бангалоські принципи поведінки суддів встановлюють Міжнародні, за умови дотримання яких забезпечується судова незалежність та досягається основна ціль – належний захист прав та свобод людини.

Важливою є стаття 6 Конвенції щодо захисту прав людини та основних свобод, якою передбачено, що «кожен має право на справедливий і відкритий судовий розгляд у межах розумного часу незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону». Кожна держава повинна виділяти судам достатньо ресурсів, приміщень та устаткування, щоб вони могли функціонувати відповідно до стандартів, викладених у Конвенції, а також щоб судді могли ефективно працювати. Відповідно до цього важливими є Основні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо незалежності суддівського корпусу, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у листопаді 1985 року. Вони піклуються про те, щоб сприяння незалежності суддів, яке є необхідним для зміцнення верховенства права, а також для захисту особистих свобод у демократичних державах, було більш ефективним, а також формують усвідомлення того, щоб положення, спрямовані на забезпечення найкращих гарантій компетентності, незалежності та неупередженості суддів, були точно визначені в офіційному документі (нормативно-правовому акті), розрахованому на всі європейські держави. При цьому, прагнучи досягти того, щоб закони про статус суддів різних європейських країн взяли до уваги ці положення з метою конкретного забезпечення найкращого рівня гарантій та прийняли цю Європейську Хартію про статус суддів [9].

Належну увагу слід приділити Раді Європи, яка надає підтримку багатьом європейським державам у сприянні їх переходу до демократичних систем управління. У 2010 році Комітет міністрів видав «Рекомендацію державам-членам із даного питання».

Таким чином, комітет підтримує той принцип, що незалежність суддів і судової системи має бути закріплено в Конституції або на найвищому рівні в державному управлінні. Коли судді вважають, що їх незалежність є під загрозою, вони повинні звернутися до Ради із судової системи або до іншого незалежного органу, який повинен забезпечити ефективний засіб щодо усунення перешкод. Рекомендація також містить важливі керівні принципи, як внутрішні, так і зовнішні аспекти незалежності судової системи. У ній зазначено, що зовнішня незалежність суддів не є прерогативою чи привілеєм у власних інтересах суддів, а тільки в інтересах верховенства права й осіб, які шукають неупередженого правосуддя. Вона рекомендує, що в законодавстві слід передбачити санкції щодо осіб, які прагнуть вплинути на суддів [10].

Судові рішення не повинні бути піддані будь-якому перегляду, крім апеляційного або повторного відкриття справи, як це передбачено законом. Виконавча та законодавча влада повинна уникати критики, яка могла б підірвати незалежність або суспільну довіру до судової системи. Вони також повинні уникати дій, які можуть поставити під сумнів їх готовність виконувати рішення суддів, крім випадків, коли є намір подати апеляцію. У «Рекомендації» безпосередньо зазначено, що судді, які є частиною суспільства, не можуть ефективно здійснювати правосуддя без суспільної довіри. Вони повинні бути проінформовані про скарги з приводу судового функціонування, зокрема правильного втілення принципу судової незалежності. Має бути забезпечена незалежність кожного окремого судді під час винесення судових рішень. Під час прийняття рішень судді повинні бути незалежними і неупередженими і мати можливість діяти без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, тиску, погроз або страху втручання, прямого чи непрямого,

від будь-якого органу, в тому числі органів судової системи; ієрархічна судова організація не повинна підірвати індивідуальну незалежність [10].

Відповідно до Міжнародних стандартів судової системи до основних можна віднести такі:

1) обов'язок державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, громадян та їх об'єднань поважати незалежність суддів і не посягати на неї;

2) без шкоди для своєї незалежності судді та судова влада повинні підтримувати конструктивні робочі відносини з установами та органами влади;

3) обов'язок виконавчої та законодавчої влади – забезпечувати незалежність суддів та унеможлилювати заходи, які можуть її обмежити;

4) коментуючи рішення суддів, виконавча та законодавча влада мають уникати критики, яка може підірвати незалежність судової влади або довіру суспільства до неї;

5) орган влади, який приймає рішення щодо добору та підвищення суддів по службі, повинен бути незалежним від виконавчої та законодавчої влади. Для гарантування незалежності такого органу щонайменше половина його членів мають становити судді, обрані самими ж суддями;

6) дисциплінарне провадження може бути ініційоване, якщо суддя не виконав свої обов'язки ефективно та належним чином. Такі провадження повинен проводити незалежний орган влади або суд із наданням гарантій справедливого судового розгляду і права на оскарження рішення та покарання. Дисциплінарні санкції мають бути пропорційними;

7) оплата праці суддів повинна відповідати їх професії та виконуваним обов'язкам, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на їхні рішення. Мають існувати гарантії збереження належної оплати праці на випадок хвороби, відпустки з догляду за дитиною, а також гарантії виплат у зв'язку з виходом на пенсію, які мають відповідати попередньому рівню оплати їх праці. Для захисту оплати праці суддів від зменшення слід прийняти спеціальні законодавчі положення [1].

У країнах Західної Європи виділяють дві моделі організації Судових рад: північну (Швеція, Данія, Норвегія) та південну (французько-італійська, іспансько-португальська). Особливістю першої моделі є те, що не існує єдиного органу, покликаного забезпечувати незалежність судів і самостійність суддів, повноваження поділені між різними органами та інституціями. Друга характеризується ліберальною позицією в системі органів державної влади. Повноваження рад зводяться до надання висновків із питань призначення кандидатів на посади суддів та дисциплінарної відповідальності суддів. Держави Центрально-Східної Європи у створенні Судових рад за зразок брали південну модель устрою [11; 12].

З огляду на суттєві відмінності судових систем європейських країн Україна має використовувати їхній досвід з урахуванням історичних, національних, ментальних особливостей і традицій, модельних подібностей судових систем. Із країн постсоціалістичного табору Центрально-Східної Європи найактивніше реформування судової влади здійснювала та продовжує здійснювати Республіка Польща [13]. Відповідно, запозичення її досвіду може стати надзвичайно корисним в українській судовій системі.

Як відомо, в кожній країні та юридичній системі є свої відмінності, але незалежність судової влади є ключовим принципом, який домінує над цими відмінностями. Відтак у міжнародному законодавстві цей конституційний принцип є головним предметом наукових досліджень, так само як і численних порівняльних досліджень, виконаних фаховими організаціями, зокрема професійними асоціаціями.

Більше того, в галузі міжнародного права було розроблено і ухвалено багато декларацій, хартій і навіть конвенцій щодо незалежності суду. Саме тому основою для відліку у вимірюванні рівня незалежності суддів у членів країн Євро Союзу є Принципи незалежності судової влади ООН (1985), стандарти незалежності, об'єктивності та компетенції суддів ЄС, а також інші документи, пов'язані із цією галуззю. Відповідно, у всіх цивілізованих правових країнах є мінімальні домовленості та узгодженості щодо незалежності судової системи.

Такими документами, що підтверджують пріоритетність Міжнародних стандартів в Україні, є, наприклад, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, а також висновок Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів.

Слушними є роздуми судді Верховного суду Ізраїля, Агарона Барака, який описує роль незалежного судді як певну «місію», яку він здійснює перед суспільством. Тобто суддівська справа – це спосіб життя, а не робота. Він цитує стару приказку, в якій говориться: «Можна подумати,

що я надаю вам владу, але насправді це – рабство, що накладене на вас». Для Бараку це рабство, метою якого є свобода, гідність і справедливість. Як він каже, «кожен раз, коли я сиджу в суді, я стою перед судом» [14].

Таким чином, суддя у своїй професійній діяльності повинен бути не тільки незалежним від законодавчої і виконавчої влади, але також мати окрему громадську позицію, відповідно до якої збільшиться довіра суспільства, адже згідно із чинним законодавством кожен громадянин нашої держави має право на захист своїх порушених прав та свобод незалежним та неупередженим судом. Кожна справа повинна бути вирішена виключно на підставі закону, і основним документом, який підтверджує дане право, є Європейські хартії про статус суддів, прийняті в Страсбурзі Радою Європи в 1998 р. У ній передбачено, що статус суддів означає забезпечення компетентності, незалежності й безсторонності, що й очікує кожна людина від судових органів та від кожного судді, якому довірений захист її прав. Отже, принцип незалежності суддів і підкорення їх закону є основним стрижнем судочинства в Україні, що забезпечує незалежність та самостійність судової влади.

Висновки. На нашу думку, для формування повноцінної незалежної судової системи України на основі міжнародного і зарубіжного досвіду потрібно:

1) підвищити відповідальність за неправомірне втручання сторонніх осіб у професійну діяльність суддів. У тому числі такого втручання потрібно запобігати не лише від органів законодавчої та виконавчої влади, але й від органів суддівського самоврядування. Тобто жодна сила не може бути застосована з метою втручання в судовий процес;

2) зробити належні організаційні умови, що регулюють питання, з якими стикаються судді у своїй професійній діяльності;

3) внести зміни до основних нормативно-правових актів, які регулюють питання діяльності суддів та судової системи в цілому, зокрема до Конституції та Закону України «Про судоустрій і статус суддів»;

4) закінчити реформування органів, які мають безпосереднє відношення до судової гілки влади та можуть на неї впливати (адвокатура, правоохоронні органи та прокуратура);

5) надати повноваження суду як окремій гілці державної влади мати вирішальний вплив на відбір, призначення, кар'єру та дисципліну судів та судових службовців, а також на визначення своїх матеріальних потреб;

6) реформувати виконавчу службу та впровадити нові ефективні засоби, за допомогою яких будуть виконуватися судові рішення;

7) налагодити повноцінну діяльність Вищої ради правосуддя та Верховного суду України;

8) відновити діяльність органів місцевого суддівського самоврядування на місцях, до компетенції якого слід віднести погодження призначення на посаду голови територіальних управлінь ДСА, розгляд дисциплінарних проваджень щодо суддів, захист суддів від тиску з боку правоохоронних органів;

9) визначити, що кримінальне провадження за ст. 375 Кримінального кодексу України має право відкрити виключно генеральний прокурор України (його заступники) з обов'язковим повідомленням про це Вищу раду правосуддя. Вища рада правосуддя має вести статистику та визначати відсоток порушених справ, які генеральним прокурором за цією статтею направлені в суд, і кількість суддів, які отримали вирок.

Отже, міжнародний і європейський досвід забезпечення незалежності судової влади підказує нам, що фактична незалежність судової влади є провідним чинником забезпечення прав і свобод громадян, справедливості і високого правопорядку. Вона має забезпечуватися як правовими, так і соціальними чинниками, щоб жодна сила з будь-якою метою не могла втручатися в судовий процес. При цьому справа призначення суддів, дисциплінарної відповідальності суддів, їх звільнення має повністю бути компетенцією органів суддівського самоврядування. Також не слід допускати правових щілинок у тому випадку, коли правоохоронні органи, які знаходяться під наглядом суду, мають законодавчі повноваження порушувати кримінальні справи щодо суддів.

Список використаних джерел:

1. Моніторинг незалежності суддів в Україні // Вісник Верховного суду України № 12(136). 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/user/Downloads/vvsu_2011_12_3.pdf.
2. Рачинський А.П., Огілько О.В. Незалежність суддів як передумова функціонування самостійної й авторитетної судової влади, що відповідає європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Механізми державного управління / А.П. Рачинський // Вісник НАДУ при Президентові України. – № 1. – 2016.

3. Галайденко Т.В. Гарантії незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні / Т.В. Галайденко. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013.
4. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – Москва, 1968. – Т. 1. – 470 с.
5. Савенко М.Д. Незалежність суддів та її правове забезпечення. Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару. 30-31 берез. 2005 р. ЦНТ «Гопак». – Харків, Київ. –2006. – 170 с.
6. Конституція України / Верховна Рада України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к.96-ВР // Офіційний вісник України від 01.10.2010. – № 72.
7. Про судоустрій і статусу суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 31.
8. Іванишук А. Адміністративно-правове регулювання діяльності судової гілки влади. Теорія і практика / А. Іванишук ; Університет «Україна». – Київ, 2016. – 356 с.
9. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. – Київ, 2015. – 708 с.
10. International bar association conference 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibanet.org/Conferences/Dublin_Coverage.aspx.
11. Mikuli P. Rady sądownictwaw Europie. Krajowa Rada Sądownictwa. XX-lecie działalności. – Warszawa, 2010. – 432 s.
12. Нор В., Білостоцький С. Захист незалежності судів і самостійності суддів у діяльності національної ради судівництва республіки Польща: досвід для України / В. Нор // Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – 2015. – Випуск 61.
13. Bałaban A., Skrzydło W. Krajowa Rada Sądownictwa – regulacja konstytucyjnego sądownictwa. Sąd Trybunał konstytucji i praktyce. – Warszawa, 2005. – S. 79–88.
14. Aharon Barak. Foreword: a judge on judging: the role of a supreme court in a democracy. Harv. L. Rev. November. 2002.

УДК 342.9

МАНДИЧЕВ Д.В.

СУБ'ЄКТИ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

У статті досліджується форми та методи здійснення контролю різними суб'єктами за діяльністю господарських судів України. Розроблено класифікацію суб'єктів здійснення контролю за діяльністю господарських судів; охарактеризовано форми та методи здійснення контролю за діяльністю господарських судів, що застосовуються різними суб'єктами контролю.

Ключові слова: господарські суди, контроль, суб'єкти контролю, форми, методи.

В статье исследуются формы и методы осуществления контроля различными субъектами за деятельностью хозяйственных судов Украины. Разработана классификация субъектов осуществления контроля за деятельностью хозяйственных судов; охарактеризованы формы и методы осуществления контроля за деятельностью хозяйственных судов, применяемые различными субъектами контроля.

Ключевые слова: хозяйственные суды, контроль, субъекты контроля, формы, методы.

In the article the forms and methods of controlling the activities of different actors of economic courts of Ukraine. The classification of monitoring the activities of commercial courts; describes forms and methods of monitoring the activities of commercial courts applied different actors control.

Key words: commercial courts, control, control subjects, forms and methods.